

ДЕТЕРМІНАНТИ СУЧАСНОГО ТЕРОРИЗМУ

Тимошенко В.І.,
*доктор юридичних наук, професор,
Заслужений діяч науки і техніки України,
головний науковий співробітник відділу
організації наукової діяльності та захисту
прав інтелектуальної власності
Національної академії внутрішніх справ
tymvera@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0003-2947-5627>*

Тимошенко В.І. Детермінанти сучасного тероризму.

Розглядаються детермінанти тероризму в сучасному світі, загрози та ризику, яких зазнає кожна людина та суспільство загалом. Нині тероризм становить значну загрозу суспільству, кожній людині, є як кримінальною, так і військово-політичною проблемою, по суті, новою формою війни. Це складний феномен, який охоплює екстремістську ідеологію насильства як теоретичну основу тероризму, терористичну діяльність, що є реалізацією на практиці екстремістської ідеології, та терористичні організації, як форму соціальної організації прихильників екстремістської ідеології.

Детермінантами тероризму є явища криміногенного характеру, що породжують тероризм, створюють сприятливі умови для терористичних актів та є рушійною силою тероризму. Причинами тероризму є невіршеність економічних, політичних, соціальних та релігійних проблем, які мають істотне значення для певної соціальної групи та визначають соціальний статус людей. Умовами тероризму є слабкість державної влади, бездіяльність або непрофесіоналізм спецслужб, існування різних релігійних, сектантських організацій, які вимагають виконання своїх вимог без врахування інтересів усього суспільства, схвалення терористичних актів населенням, яке прагне до справедливості, але не бачить інших способів вирішення своїх проблем та ін.

Об'єктом впливу сучасного тероризму є основи міжнародної безпеки, цінності демократії, політика держав, їх економіка, соціальна сфера, суспільство, будь-яка людина. Шляхом розв'язання війни або створення перешкод у боротьбі зі злочинністю тероризм створює істотну загрозу національній безпеці держави, завдає істотної економічної, моральної та політичної шкоди кожній людині, її правам та свободам, суспільству загалом.

Найважливіші напрями боротьби з тероризмом: підвищення рівня життя народу; стабільність держави; створення механізмів подолання суспільних суперечностей та криз, досягнення суспільного компромісу; дієвість влади та професійних спеціальних служб; протидія формуванню особистості терориста; боротьба з корупцією, перш за все покарання корупціонерів, та відновлення соціальної справедливості.

Ключові слова: причини тероризму, умови тероризму, ідеологія, насильство, суперечності, загроза, суспільство, конфлікт.

Tymoshenko V.I. Determinants of modern terrorism.

The determinants and object of the influence of terrorism in the modern world, threats and risks that every person and society in general are exposed to are considered. Today, terrorism poses a significant threat to society, to every person, it is both a criminal and a military-political problem, in fact, a new form of war. This is a complex phenomenon that encompasses the extremist ideology of violence as the theoretical basis of terrorism, terrorist activity, which is the practical implementation of extremist ideology, and terrorist organizations, as a form of social organization of adherents of extremist ideology.

Determinants of terrorism are phenomena of a criminogenic nature that give rise to terrorism, create favorable conditions for terrorist acts and are the driving force of terrorism. The causes of terrorism are the

unresolved economic, political, social and religious problems that are of significant importance for a certain social group and determine the social status of people. The conditions of terrorism are the weakness of state power, the inactivity of special services, the existence of various religious and sectarian organizations that demand the fulfillment of their demands without taking into account the interests of the entire society, the approval of terrorist acts by the population that strives for justice, but does not see other ways of solving their problems, etc.

The object of influence of modern terrorism is the foundations of international security, the values of democracy, the politics of states, their economy, the social sphere, society, and any person. By starting a war or creating obstacles in the fight against crime, terrorism creates a significant threat to the national security of the state, causes significant economic, moral and political damage to every person, his rights and freedoms, and society in general.

The most important directions of the fight against terrorism: raising the standard of living of the people; stability of the state; creation of mechanisms for overcoming social contradictions and crises, achieving a social compromise; effectiveness of authorities and professional special services; countering the formation of a terrorist's personality; the fight against corruption, primarily the punishment of corrupt officials, and the restoration of social justice.

Key words: causes of terrorism, conditions of terrorism, ideology, violence, contradictions, threat, society, conflict.

Постановка проблеми. Істотною проблемою сучасного світу є тероризм. Він становить значну небезпеку для існування суспільства, держави, кожної людини. Нині у світі позначилися окремі регіони, де тероризм стає найважливішим чинником, визначає життя соціуму, впливає на характер міжнаціональних відносин, контролює міждержавні відносини. Проявом тероризму є сучасні війни, ісламський екстремізм, політичні, етнічні та релігійні конфлікти. Жертвою тероризму може стати як окремо взятий індивід, так і суверенна держава, що бачимо на прикладі російсько-української війни.

Ст. 1 Закону України «Про боротьбу з тероризмом» визначає тероризм так: «суспільно небезпечна діяльність, яка полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших посягань на життя чи здоров'я ні в чому не винних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних цілей» [1]. Тероризм детермінується багатьма явищами та обставинами, яким держава та суспільство мусять запобігати, витратити на це ресурси, а водночас змушені обмежувати можливості розвитку соціуму. Адже протидія тероризму є складним завданням, що передбачає систему заходів як ідеологічних, так і фізичних, які далеко не завжди сприяють реалізації прав людини та потребують пошуку способів попередження даного явища. До боротьби з тероризмом, у тому числі шляхом дослідження його детермінантів, має долучатися й юридична наука. Відповідно тема статті важлива та актуальна.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти тероризму як соціального явища, а також тенденції розвитку тероризму в умовах глобалізації суспільства досліджувались сучасними вітчизняними та зарубіжними вченими. Зокрема, основні підходи до розуміння феномену тероризму як соціального явища та кримінально-караного діяння, його кримінологічну детермінацію досліджено у монографії В.В. Середи та І.Р. Серкевича [2]. Загальний огляд терористичних актів на початку ХХІ ст. викладено у статті В.С. Канціра [3]. Причини вчинення інформаційного тероризму на території України та загалом у світі дослідив О. Жайворонок [4]. Специфіку діяльності терористичних груп у зонах збройних конфліктів розглянула З. Хачек [5]. Психологічні та пов'язані з ними соціальні фактори, що провокують та підтримують насильницький екстремізм та груповий конфлікт, розглядає С. Атран [6]. Пошукам компромісу між свободою і безпекою присвятили свою працю Д. Чингранеллі, С. Марк, М. Гібні, П. Хашке, Р. Вуд та Д. Арнон, які розглядають тероризм як насильницький внутрішній конфлікт та пропонують варіанти його вирішення [7].

Вказані дослідники розглянули сутність та зміст тероризму, його наслідки у сфері політики, економіки, моралі, зосередили увагу на особистості пересічного терориста. Однак поза увагою авторів залишаються детермінанти тероризму в сучасному світі, його об'єкт впливу, ті загрози та ризики, яких зазнає майже кожна людина та суспільство загалом. Аналіз зазначених проблем, як і позначення шляхів їх подолання, нині є актуальною потребою як юридичної науки, так і політико-правової практики. Вказане дослідження є завданням автора статті.

Метою статті є конкретизація детермінантів сучасного тероризму, загальна характеристика об'єкта та його впливу, позначення шляхів усунення вказаних детермінантів та запобігання цьому впливу.

Методологічною основою статті є діалектичний, феноменологічний та синергетичний підходи, а також формально-логічний, формально-юридичний, системний, структурно-функціональний та порівняльний методи.

Вклад основного матеріалу. Тероризм властивий будь-якому етапу суспільного розвитку. Однак це явище, відоме протягом століть, лише у другій половині ХХ ст. стало істотним елементом міжнародних відносин і загрозою національній та міжнародній безпеці. Нині термін «тероризм» застосовується для позначення багатьох видів насильницьких дій, спрямованих на досягнення певної мети у сфері політики, економіки, соціальних відносин, релігії тощо. Метою терористів є не лише руйнування та вбивства, порушення громадської безпеки, залякування населення, вплив на прийняття рішень органами влади для досягнень політичних або інших вимог. Метою сучасного тероризму є руйнація основ міжнародної безпеки та підриг стабільності ліберальних демократій, насильницька зміна державної політики та державного устрою. Терористичних атак все частіше зазнає геополітична цілісність держав, культура та мораль. Терористичні угруповання можуть діяти не лише заради національних, релігійних та політичних цілей, а перш за все задля забезпечення власних інтересів, придбання матеріальних цінностей, отримання доступу до влади.

Тероризм є складним феноменом, який охоплює різноманітну екстремістську ідеологію насильства як теоретичну основу тероризму, терористичну діяльність, що є реалізацію на практиці екстремістської ідеології та терористичні організації, як форму соціальної організації прихильників екстремістської ідеології.

Тероризм можна розглядати з двох сторін – внутрішньої та зовнішньої. Зовнішня представлена власне терором, тобто практикою терористичної діяльності, що характеризується такими ознаками як насильство, залякування, символічна репрезентація, демонстративність. Внутрішньою стороною тероризму є його ідеологія – потужне послання, яке мотивує та спонукає людей до дії. Саме ідеологія визначає організаційну структуру, лідерство та мотивацію членства, вербування та підтримку, а також формує стратегію та тактику, прийняту групою. Ідеологія використовується для залучення та утримання новобранців як членів, прихильників та співчуваючих. Впроваджується ідеологія шляхом її поширення у формі інформації чи пропаганди з використанням лекцій, промов, заяв, листів тощо [8]. Ідеологія тероризму формується на світогляді, який відображає певний тип ментальності та має такі характерні риси: спотворене сприйняття дійсності аж до повного заперечення; радикальність у поглядах та екстремальність вибору способів дій; фанатизм, одержимість якоюсь метою; сприйняття світу орієнтоване на загрозу; нетерпимість щодо опонентів і незгодних.

До істотних ознак тероризму можна віднести наступне: суспільна небезпека та тяжкість наслідків; дестабілізуючий вплив на суспільство; залякування; публічність вчинення актів, коли постраждалими може виявитись будь-хто; ігнорування норм права та моралі.

Тероризм можна розглядати як форму насильства, за якої планованим наслідком буде страх і паніка. Саме цей наслідок відмежовує тероризм від інших кримінальних форм насильства. Ідеологія тероризму будується на край радикальних ідейних настановах, які по суті є теоретичним обґрунтуванням застосування насильства різними способами на нелегітимній основі для досягнення політичних цілей терористичних організацій. Для нього властиві крайні, радикальні погляди та методи, агресія, ненависть, жорстокість (екстремізм).

Детермінанти тероризму охоплюють його причини, умови та фактори. Так, причинами, що породжують тероризм, є невіршеність економічних, політичних, соціальних та релігійних проблем, які мають істотне значення для певної соціальної групи та визначають соціальний статус людей. Це може бути прагнення до перерозподілу життєво важливих ресурсів і природних багатств, або просто складна економічна ситуація, бідність, низька якість медичного обслуговування, відсутність освіти, соціальної справедливості, тобто все, що збільшує розрив між бідними й багатими. Це може бути також неспівпадання етнічних та релігійних кордонів, пред'явлення у зв'язку з цим політичних, релігійних або територіальних претензій, політична боротьба, що спирається на релігійний, національний або націоналістичний рух та експлуатує ірраціональні прагнення відсталих верств населення. Нарешті, це може бути політичне насилля з боку влади, відсутність можливості впливати на політичні рішення, відсутність політичної свободи. На внутрішню політику держави може впливати міжнародна політична інтеграція. За таких умов нездолені верстви населення здатні вдаватись до насилля, щоб протистояти іноземному пануванню [9]. Однією з причин активізації тероризму у багатонаціональній державі

може бути руйнація національної ідеї. Це призводить до сепаратизму, загострення міжнаціональних відносин, конфронтації етнічних, релігійних груп.

Умовами, що сприяють тероризму, є наступні: слабкість державної влади, яка не може нейтралізувати екстремістські настрої; бездіяльність або непрофесіоналізм спецслужб, які не в змозі запобігти терористичним актам; існування різних релігійних, сектантських організацій, які вимагають виконання своїх вимог без врахування інтересів усього суспільства; схвалення терористичних актів населенням, яке прагне до справедливості, але не бачить інших способів вирішення своїх проблем та ін.

Отже, факторами тероризму, що опосередковують його причини та умови, є різні протиріччя. Насамперед, це протиріччя, зумовлені розколом суспільства на групи з різним економічним становищем. Поляризація суспільства призводить до уповільнення процесу формування середньої верстви, наявність якої створює основу соціальної стабільності. Результатом стає збільшення кількості маргіналів, що поповнюють різні кримінальні групи. Це призводить до зростання соціальної ворожнечі та агресивності, збільшення кількості злочинів, що пов'язані з насильством проти особи. Фактором є й суперечності, що зумовлені поглибленням національних, релігійних та регіональних конфліктів, які тягнуть за собою соціальну напругу й протидію, посилення впливу кримінальних елементів та наростання хвиль міграції, тяжкі економічні та соціальні наслідки, нові осередки напруги в інших регіонах, місцях поселення мігрантів. Істотним фактором є також специфічні форми соціальної організації, пов'язані з релігійними уявленнями населення певних регіонів, що прагне вирішувати свої внутрішні проблеми радикальними способами. Нарешті суперечності, зумовлені руйнацією системи соціальних гарантій населення. У зв'язку з цим зростає соціальне невдоволення, посилюється егоїзм, апатія та утриманство значної частини населення, яке все більше залучається до кримінальних відносин та готує до рішучих дій.

Тероризм містить у собі постійні загрози. Об'єктом його впливу є безпека суспільства та кожної людини у медичному, соціальному, політичному, економічному, продовольчому та економічному вимірах. Загроза безпеці є одним із найбільш актуальних викликів, з якими стикаються сучасні спільноти. З терористичними загрозами неможливо впоратись за допомогою традиційних механізмів, тут необхідні інші підходи, що враховують зв'язок між розвитком, правами людини та національною безпекою. Саме розвиток є важливим засобом боротьби з бідністю, нерівністю, несправедливістю та відсутністю можливостей реалізувати свої законні інтереси, що призводить до насилля та екстремізму. Стійкий та всебічний розвиток, спрямований на реалізацію безпеки людини та суспільства, може сприяти усуненню конфліктів та запобігти тероризму [10].

Безпека, як відомо, є одним із основних прав людини. Отже, об'єктом тероризму є також права людини [11]. Можна виділити ряд причин, завдяки яким тероризм негативно позначається на правах і свободах людини. Перш за все це встановлення нового світового економічного порядку, за якого поєднується глобалізація та поділ держав на такі, що швидко розвиваються, та депресивні. В епоху глобалізації посилюється дискримінація працівників залежно від різних факторів. Наслідком є обмеження життєвого рівня населення, а значить і порушення прав людини. Один із наслідків глобалізації – зростання попиту на кваліфіковану робочу силу на шкоду трудящим із низькою кваліфікацією. Транснаціональний тероризм може спонукати уряди проводити більш обмежувальну міграційну політику, що також не на користь правам людини.

Не на користь правам людини і встановлення нового політичного порядку, за якого норми міжнародного права виявляються неспроможними завадити окремим державам нав'язувати міжнародній спільноті власне розуміння сутності будь-якого конфлікту та свої варіанти його вирішення. Зводить нанівець права людини й становлення нового правового порядку, коли терористи та терористичні організації можуть легко трансформуватися в політичних біженців, представників національно-визвольних, сепаратистських та нетрадиційних релігійних рухів, які не лише не підлягають переслідуванню, але й мають право на одержання зарубіжної та міжнародної допомоги.

Забезпечення прав людини в контексті боротьби з тероризмом є одним із ключових викликів для міжнародної спільноти. Для запобігання терористичній діяльності держави змушені вживати адекватних заходів, у тому числі обмежувати певні права людини. Жоден антитерористичний закон, прийнятий у будь-якій країні світу, не буде дієвим, якщо не передбачатиме такі обмеження. Але права і свободи можуть бути обмежені лише пропорційно загрозі. Якщо заради боротьби з тероризмом мільйони людей втратять свої права та свободи, це буде означати, що терористи досягли своєї мети.

Для успішної боротьби з тероризмом держави мають бути незалежними в прийнятті управлінських рішень, стабільними та здатними до розвитку. Сильна легітимна державна влада має спиратись

на довіру та повагу свого народу. Необхідною умовою є також наявність висококваліфікованих спеціальних служб, готових запобігти терористичній загрозі.

Повністю подолати тероризм поки що неможливо, оскільки у суспільстві існують суперечності, що його детермінують. Однак необхідно протидіяти тероризму, тим самим зменшити його прояви та мінімізувати наслідки. Для цього потрібні координовані заходи політичного, соціально-економічного, правового та ідеологічного характеру, спрямовані на забезпечення прав людини, її життя, свободи та гідності.

Висновки. Таким чином, детермінантами тероризму є явища криміногенного характеру, що породжують тероризм (є його причиною), зумовлюють, створюють сприятливі умови для терористичних актів (умова) та є рушійною силою або істотною обставиною тероризму (фактори). Детермінанти можуть мати політичний, економічний, національний, релігійний та інший характер. Тероризм набуває поширення тоді, коли слабшає влада, відбувається зміна ідеологічних та моральних цінностей, зростає фрустрація та напруга у дестабілізованому суспільстві, що спричиняє зростання насильства. В основі тероризму завжди лежить система ціннісних орієнтацій, що формує певне емоційне ставлення до світу та обґрунтовує терор як спосіб зміни наявного світового порядку та суспільних відносин.

Об'єктом впливу сучасного тероризму найчастіше є все суспільство, шляхом тероризування якого прагнуть схилити владу до ухвалення того чи іншого рішення. Об'єктом є також політика держави та державний устрій, дискредитація влади в самій державі та на міжнародній арені, створення перешкод у боротьбі зі злочинністю, знецінення та зрив заходів, що вживаються урядом для вирішення соціальних та економічних завдань, зі створення та зміцнення демократичної системи, здатної інтегруватися у світову спільноту, завдання істотної економічної, моральної та політичної шкоди кожній людині, її правам, суспільству та державі.

Найважливішими напрямками боротьби з тероризмом є: підвищення рівня життя народу; стабільність держави; створення механізмів подолання суспільних суперечностей та криз, досягнення суспільного компромісу; дієвість влади та професійних спеціальних служб; протидія формуванню особистості терориста; боротьба з корупцією, перш за все покарання корупціонерів, та відновлення соціальної справедливості.

Проблема не зводиться виключно до запобігання окремим терористичним актам. Необхідно мінімізувати можливість самої терористичної діяльності, яка загрожує правам і свободам людини у глобалізованому світі. Оскільки тероризм є побічним продуктом ідеологічного екстремізму, держава та громадянське суспільство мають розробити свою ідеологію, яка ускладнить терористичним групам відновлення своїх людських і матеріальних ресурсів і стимулюватиме соціум до сталого розвитку.

Список використаних джерел:

1. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20 березня 2003 № 638-IV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/638-15>.
2. Тероризм: кримінологічна детермінація і кримінально-правова протидія: монографія / В.В. Середа, І.Р. Серкевич; за заг. ред. В.С. Канціра. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 188 с.
3. Канцір В.С. Прояви сучасного тероризму: мінливі, багатогранні. 2016. URL: <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2017/aug/5776/vnulpurn201685076.pdf>.
4. Жайворонок О. Причини і джерела ескалації інформаційного тероризму в Україні та світі. *Міжнародне право*. 2019. № 10. С. 218–223. DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.10.38>.
5. Hasek Z. Global Jihadist Terrorism. Terrorist groups, Zones of Armed Conflict and National Counter-Terrorism strategies. *Behavioral Sciences of Terrorism and Political Aggression*. 2022. Vol. 1-4. <https://doi.org/10.1080/19434472.2022.2098361>.
6. Atran S. Psychology of Transnational Terrorism and Extreme Political Conflict. *Annual Review of Psychology*. 2021. Vol. 72: P. 471–501. <https://doi.org/10.1146/annurev-psych-010419-050800>
7. Cingranelli D., Mark S., Gibney M., Haschke P., Wood R., Arnon D. Human Rights Violations and Violent Internal Conflict. *Social Sciences*. 2019. Vol. 8(2). P.41. <https://doi.org/10.3390/socsci8020041>.
8. Gunaratna R. Ideology in Terrorism and Counter Terrorism: Lessons from combating Al Qaeda and Al Jemaah Al Islamiyah in Southeast Asia. 2005. URL: https://www.researchgate.net/publication/228370908_Ideology_in_Terrorism_and_Counter_Terrorism_Lessons_from_combating_Al_Qaeda_and_Al_Jemaah_Al_Islamiyah_in_Southeast_Asia.

9. Ahmad N., Majeed M.T. Does Political Globalisation Impede Terrorism? A Regional Perspective. *The Pakistan Development Review*. 2016. P. 409–423. <http://www.jstor.org/stable/44986496>.
10. Alsawalqa R.O. Dialectical Relationship Between Terrorism and Human Security: A Sociological Approach. *Utopía y Praxis Latinoamericana*. 2021. Vol. 26. no. Esp.1. P. 275–285. DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.4556274>.
11. Tymoshenko V.I., Maksymov S.I., Makarenko L.O., Kravchenko O.S., Kravchenko S.S. Threats to human rights in a globalized world. *Amazonia Investiga*. 2021. Vol. 10. № 39. P. 9–15. <https://doi.org/10.34069/AI/2021.39.03.1>.